

ИНСТИТУТЪТ НА ПРЕЗВИТЕРИТЕ В ДРЕВНОХРИСТИЯНСКАТА ЦЪРКВА

Любка Бурмова

*Софийски университет, Богословски факултет, България, София 1000, пл. „Св. неделя“ 19;
e-mail: lyubka.burmova@gmail.com*

THE INSTITUTE OF REVELTERS IN THE ANCIENT CHURCH CHURCH

Lyubka Burmova

*Sofia University, Faculty of Theology, Bulgaria, Sofia 1000, sq. "Sv. Nedelya" 19;
e-mail: lyubka.burmova@gmail.com*

Abstract

Presbytery emerged first in the Jerusalem church and from there gradually spread to Syria and Asia Minor, where it finally settled towards the end of the first century. In the West, this institute is developing more slowly. The Institute of the Presbyters, as well as the entire clergy in the ancient Christian Church, develops predominantly in the period I-III century. For presbytery, at that time, there is little information in the New Testament, more in the writings of apostolic men, and also in some ancient Christian monuments. In ancient times, the elders were chosen among adults and elderly people. This is also stated in the ancient Christian book "Apostolic Church Definitions" (end of III century), where there are special requirements (which are not found anywhere else) to the number of elders in a church. The most important thing in the monument from the middle of the IV century, "Hippolytus' Church Definitions," is precisely the information on the election of presbyters, where the act of initiating a presbyter is described most clearly and definitely. By the beginning of the 4th century, the Institute of the Presbyters finally established themselves, becoming delegates of the spiritual power of the bishop or, more simply, parish priests.

Key words: Presbyter, Ancient Christian Church, Jerusalem Church, apostolic men.

Институтът на презвитерите, както и цялото духовенство в древнохристиянската Църква, се развива преимуществено в периода I-III век и към началото на IV век се установява практически окончателно. За презвитерството, в посочения период от време, има твърде малко сведения в древните източници. Много малко са сведенията в Новия Завет, повече – в съчиненията на св. Игнатий Антиохийски и св. Поликарп Смирненски, а също и в някои древнохристиянски паметници, преимуществено - „Апостолски църковни определения“ (края на III век) и „Църковни определения на Иполит“ (средата на IV век).

Сведения в Новия Завет

В Новия Завет се споменава много пъти за презвитери, които служат в ролята на църковно ръководство (Деяния 14:23, 15:2, 20:17; Тит 1:5; Яков 5:14) и изглежда всяка църква е имала повече от един презвитер, тъй като думата обикновено се намира в множествено число.

Според посланието на св. ап. Павел към Тит, презвитерите (πρεσβυτερας – старци) трябва да бъдат „бдителни, улегнали, целомъдрени, вярващи и търпеливи“ (Тит 2:2). Тези лица се избират от навършилите преклонни години хора (старци). Те трябвало да бъдат уважавани и почитани. Това се подчертава и в древните християнски устава – според посланието към Тимотей „Старецът не го избличавай, а увещавай го като баща“ (1 Тим. 5:1).

В свидетелствата от апостолското време няма сведения за това, как точно възниква презвитерията [2, с. 39]. Вероятно, когато юдеите започват да преследват християните и синаедрионът престава да ги смята за свои чада, те трябвало да изберат свои пастири – измежду възрастните и опитни християни, включително и юдейските свещеници, приели християнството (Деян. 6:7).

Съчинения на апостолските мъже

От посланията на св. Игнатий Богоносец (починал в самото начало на II век) се вижда,

че към края на I век презвитерският институт достига пълно развитие и е много разпространен в малоазиатските страни (Смирненци, гл. 12), (Ефесяни, гл. 4) [2, с. 39-41]. Презвитерите в Малоазиатските и Сирийските църкви действат колективно, подобно на християнското презвитерство в Йерусалим. По думите на св. Поликарп Смирненски, презвитерите трябва да са „благосърдечни, милостиви към всички, да посвещават заблуждаващите се, да посещават всеки немощен, да не се гневят“ (Филипяни, гл. 6). Св. Игнатий Антиохийски пише, че презвитерите трябва да се подчиняват на епископа, независимо от това, че те са стари, а той може да е млад, помнейки небесния Отец – епископа над всички (Магнезийци, гл. 3) – тук за пръв път се формулира така определено йерархията на висшите църковни длъжности.

Св. Игнатий пише, че вярващите трябва да се подчиняват на презвитерите; да следват презвитерите, както следват апостолите на Исус Христос (Смирненци, гл. 8; Магнезийци, гл. 2). Презвитерите имат право да съдят вярващите - св. Поликарп, признавайки това тяхно право, ги увещава да избягват несправедливостите и да не са жестоки съдии (Филипяни, гл. 6).

Вероятно презвитерският институт възниква най-напред в Йерусалимската църква [2, с. 41], оттам постепенно се разпространява в Сирия и Мала Азия, където се установява окончателно към края на I век. На Запад този институт се развива по-бавно. В посланието на св. Климент Римски до коринтяните се говори за презвитери (гл. 1, 3; 3, 3; 21, 6; 44, 6), но по-скоро се имат предвид коринтските, а не римските презвитери. Обаче от начина на изказване на св. Климент Римски, се вижда, че този институт му е добре известен. За презвитерите бегло се споменава и в „Пастир“ на Ерм. От факта, че в западните източници до средата на II век, се говори много малко за презвитерите, може да се заключи, че на Запад презвитерият се формира по-късно, предвид отдалечеността на западните църкви от изходния пункт на развитието му – Йерусалим.

Информацията за института на презвитерите в съчиненията на апостолските мъже, от първите два века на християнската Църква, също е твърде оскъдна. По-подробни сведения могат да бъдат почерпени от древнохристиянските паметници „Апостолски църковни определения“ (края на III век) и „Църковни определения на Иполит (средата на IV век). Тези паметници са последователни интерполации от по-ранни съчинения и съдържат някои сведения от по-ранни периоди (от посоченото по-горе време на окончателната им редакция).

Апостолски църковни определения

Представлява малко съчинение на гръцки език, запазено в ръкопис от XII век.

Смята се, че окончателна редакция на паметника е извършена около 300 г. в Египет, а основната му част е създадена още през периода 135-180 г., като отделни елементи кореспондират с образци вероятно още от апостолските времена. Подробен анализ на редица важни аспекти, свързани с произхода на „Апостолските църковни определения“ [1] и неговите характерни особености, могат да бъдат намерени в трудовете на А. Faivre [7, с. 31-42].

В „Апостолски църковни определения“ се посочват следните църковни чинове: епископ, презвитер, четец, дякон, вдовица.

В третата (канонично дисциплинарна) част (гл. 16-24), компилаторът, създал окончателната редакция на произведението, е съединил почти механично, в едно цяло, няколко древни традиции, не винаги кореспондиращи една с друга. Глава 16. 1 започва с думите, че ако [в общината] има малко мъже и не се събират достатъчно от тях (не по-малко от дванадесет), можещи да гласуват за епископ, следва да се потърси съдействието на тези от съседните църкви, които вече „твърдо стоят на краката си“, за да изберат там трима опитни мъже. Те, след изпитания, избират епископа в новата община. След хиротонияването му, епископът, според старанието и боголюбиеето на приближените си, избира двама (по-добре

трима) презвитери (17. 1, 2). Веднага след това обаче става дума вече за двадесет и четири презвитери, дванадесет от които са "отдясно", а дванадесет - "отляво" [на трона] (срв.: Откр. 4:4, 10; 5:8). Презвитерите трябва да са хора на преклонна или зряла възраст, въздържащи се от брачно съжителство, щедри към събратята си, съратници на епископа (18. 2). Тези от тях, които са "отдясно", се грижат за епископите в олтара, а тези, които са "отляво", се грижат вярващият народ да спазва ред и дисциплина при богослужението (18. 3, 4).

Не става ясно, как посочените в „Апостолски църковни определения“ изисквания, кореспондират с реалността – възможно ли е една община, в която няма и дванадесет възрастни мъже, необходими за избора на епископ, да си позволи разкоша да издържа толкова голям клир? [8, с. 166] Тук може само да се предполага, че числото 12 има символично значение (дванадесет Апостоли, дванадесет колена на Израил). Още повече, ако презвитерите са 24, както се препоръчва по-нататък? Това число изглежда е свързано с образа на двадесетте и четирима старци от „Откровението на Йоан“ (Откр. 4:4, 10) и явно също има символичен характер.

Миряните трябва да се подчиняват на заповедите на „пребиваващите в олтара“. Всички, на своето място, трябва да славят Бога, да не враждуват помежду си и никой да не се меси в работите на другия (23. 1, 2, 3).

Църковни определения на Иполит

Съчинението, известно като „Църковни определения на Иполит“ [6], е сборник от 38 канона със заключително поучение. Достигнало е до нас само на арабски език, но повечето изследователи са съгласни, че произхожда от изгубена коптска версия, която е превод от гръцки оригинал. Пълният текст на този паметник, в превод на латински език, е публикуван едва през XIX век от Daniel von Haneberg, по-късно - нова латинска версия, основана на този текст, е публикувана от Н. Achelis [4]. Той признава авторството на св. Иполит Римски и счита, че „Църковни определения на Иполит“ е оригинален документ от III век, който е в основата на всички останали известни взаимосвързани Църковни постановления - „Апостолски постановления“, „Завет на нашия Господ Исус Христос“, а също и станалото известно по-късно „Апостолско предание“ [3, с. 243-260]. Изследванията на Е. Schwartz и R. Conolly обаче показват, че не „Църковни определения на Иполит“, а именно „Апостолско предание“, е оригиналният документ от тази група, свързан (но предхождащ) „Църковни определения на Иполит“, и е първоизточник за посочените по-горе взаимосвързани Църковни постановления.

През 1956 г. В. Botte привежда доказателства в полза на това, че „Църковни определения на Иполит“ е създадено в Египет в края на IV век [5, с. 53-63], а през 1966 г. излиза критическо издание на текста на този паметник, с превод на френски език, от René-Georges Coquin, който потвърждава и разширява аргументите на Botte [6, с. 54-60]. Coquin датира „Църковни определения на Иполит“ между 336 и 340 г., като предполага, че паметникът е създаден в Александрия [6, с. 61-63]. Днес изводите на Coquin са възприети от болшинството други учени. Освен основния използван първоизточник – „Апостолското предание“, авторът му познава и си служи също така с „Апостолска Дидаскалия“ (около първата половина на III век) и вероятно „Апостолски църковни определения“, като сред свързаните с „Апостолско предание“ съчинения, „Църковни определения на Иполит“ предшества както „Апостолски постановления“ (ок. 380 г.), така и „Завет на нашия Господ Исус Христос“ (края на IV, началото на V век).

Според текста на паметника, 38-те канона имат апостолски произход, но днес се приема, че „Църковни определения на Иполит“ е дело на анонимен гръкоезичен автор, живял в северен Египет [9]. Възможността за авторство на св. Иполит Римски практически е отхвърлена, поради очевидното разминаване във времето (той умира в изгнание през 235 г., а съвременната датировка на Паметника е около средата на IV век). Според Coquin е твърде

възможно, текстът на „Църковни определения на Иполит“, дошъл до нас, да е претърпял множество редакции, така, че е трудно да се каже нещо по-определено за анонимния му автор, който вероятно е бил само последният от множеството други, редактирали последователно текста, започвайки от момента на появяването му.

В „Църковни определения на Иполит“ се посочват следните църковни чинове: епископ, презвитер, дякон, иподякон, четец. Най-интересни са сведенията за участието на презвитерите в общественото богослужение - подобни сведения няма в нито един от останалите древни християнски паметници [2, с. 44].

Презвитерите, иподяконите и четците, а също и народът, трябва да се събират ежедневно за полунощно богослужение, на място, посочено от епископа, в часа, когато пет петлите (*tempore gallicinii*). В правилата е добавено, че презвитерите и другите духовници трябва да се явяват на това богослужение под страх от отлъчване (*separentur*): снизхождение получавали само тежко болните и пътешествениците. В паметника липсват сведения за честотата на извършване на литургията и за това, дали презвитерът е могъл да извършва литургия сам, без участие на епископа: „Когато епископът решава да извърши тайнството Евхаристия, то при него се събират дяконите и презвитерите, облечени в бели дрехи, покрасиви, отколкото у всеки друг, а най-добре, ако те са и блестящи“.

Съобщава се и за друга специфична особеност: след започване на литургията, не само епископът, но и презвитерите възлагат ръце върху освещаваните дарове, откъдето може да се извади заключение, че освещаването на даровете се е приравнявало по важност към действията, извършвани при ръкополагането в църковни степени. След освещаването на даровете епископът се причастява сам и причастява останалите духовници, после застава до престола и собственоръчно причастява всички присъстващи вярващи. Ако той не иска или не може да го направи, се допуска да предостави това право на презвитера, който, ако е немошен, може да поиска помощта на дякон (указание за преклонната възраст, характерна за презвитерите). Боледуващите презвитери, които нямат възможност да участват при извършване на Евхаристията, не остават без причастие - в същия ден дяконите им донасят Светите Дарове в къщи. Ако на литургията, извършвана от епископа, за пръв път приемат причастие новопокръстени, когато епископът им поднася причастieto, двама презвитери, държащи в ръцете си чаши с мед и мляко, им дават да пият от тях, повтаряйки: „Вие като бебета сте се родили отново и затова, като бебета, ще пиете мляко и мед“.

Най-същественото в този паметник са сведенията относно избирането и посвещаването на презвитери. Може да се каже, че в него актът на посвещаване на презвитер е описан най-ясно и определено. В правилата се казва: „ако се посвещава презвитер, над него се извършват същите действия, както и над епископа, само че той не получава катедра. Чете се същата молитва, както и при посвещаване на епископ, с тази разлика, че не се произнася думата ‚епископ‘. Презвитерът във всяко отношение е равен на епископа, с изключение на правото на епископа да заема катедра и да ръкополага, защото презвитерът няма властта да ръкополага.“ [2, с. 44].

Някои лица се въвеждат в презвитерска длъжност без хиротония. Най-естествените такива кандидата за презвитери са: първо - екзорцистите и заклинателите, които имат успешна практика при лекуването на болни; второ – мъчениците и изповедниците. Някои от тези, несъмнени, от тогавашната гледна точка, кандидати за презвитери, се посвещават *eo ipso*, - тоест, следствие на това, което са.

По всяка вероятност, екзорцистите не са се ползвали често от тази привилегия, въпреки че са били доволни от това, че тяхната дейност им осигурява пълно право безпрепятствено да бъдат ръкополагани за презвитери. Причината е, че трябвало да се потвърдят способностите им: „ако някой започне да моли да бъде посветен за презвитер и като доказателство за правата си се позове на това, че е получил благодатен дар (*charisma*) за лекуване, той може да

бъде ръкоположен, но не и преди да бъдат изяснени всички обстоятелства около дейността му.“ „И преди всичко, трябва да се изследват извършените от него изцеления, действително ли са изпратени от Бога?“ [2, с. 44-45].

Друго е положението на мъчениците, тоест лицата, които са били изтезавани в езическите съдилища и са страдали в Христовото име. Техният героизъм ги прави презвитери извън правилата или по-точно казано – въпреки всякакви правила: „Който е бил изправен пред (езическия) съд и е изтърпял мъчения заради Христос, този е заслужил презвитерска степен от Бога, а не я получава с посвещение от епископа. Защото неговото изповядване на вярата е неговото посвещение. Но ако той кандидатства за епископ, трябва да бъде ръкоположен.“ [2, с. 45]. От древността е известно, че кръвта, пролята от мъчениците в епохата на гоненията, заменя кръщението за оглашаемия, но според „Църковни определения на Иполит“, мъченичеството може да замени и епископската хиротония за презвитерите (но не и ръкоположението на епископите). Нещо подобно се среща и в „Пастир“ на Ерм (Видения III, гл. 1), където се казва, че някой може да стане презвитер, ако „е претърпял това, което са претърпели те“ (имат се предвид мъчениците), защото последните „са угодили на Бога, като са пострадали в Неговото име“, тоест тук намира потвърждение посоченият по-горе текст в „Църковни определения на Иполит“, относно правилата за хиротония на презвитери. В правилата се съдържат редица подробности, според които мъченикът не винаги може ео ipso да стане презвитер – ако е роб, не се ползва с правото да бъде избран за презвитер без епископска хиротония. Според Алексей Лебедев, обяснението на такова неравенство между „мъченика“ – свободен човек и „мъченика“ – роб е в това, че робът, в качеството си на мъченик, също е получил вече благодатта на презвитерството и не се нуждае от вторично низпослание на Светия Дух, но епископската хиротония е необходима за да му даде „формата на презвитерството“, която да го освободи завинаги от робското състояние [2, с. 45].

Ако свободен човек е пострадал за вярата си пред съда, но не е бил подлаган на мъчения, той е достоен за презвитерство, но трябва да бъде ръкоположен от епископа [2, с. 45]. Аналогично е правилото в гл. 9 на „Апостолско предание“ [3].

Едно от най-интересните сведения в „Църковни определения на Иполит“ е участието на презвитерите в хиротонията на епископите. Според правилата: „при ръкополагане на епископ се избира един от епископите или презвитерите, който полага ръка на главата му и произнася молитва“ [2, с. 46]. Това очевидно противоречи на приведеното на много други места правило: - презвитерът няма право да ръкополага? Тук е допуснато смекчаващо обстоятелство: презвитерът ръкополага епископ в присъствието на епископи и с тяхно разрешение.

В „Църковни определения на Иполит“ прави впечатление още едно предписание, според което, лишен от сан презвитер, може отново да стане свещенослужител. Правилото гласи: „ако някой презвитер произволно напусне и се премести да живее на място, където не му се полага да живее, то... виновният се лишава от презвитерския сан“. След това обаче е добавено: „но после, ако се завърне, той отново се приема в обществото (на презвитерите?) и вторично се удостоява с тази чест, без да се посвещава пак“ [2, с. 47].

По всяка вероятност институтът на презвитерите е възникнал в древната Йерусалимска църква, паралелно с харизматичните служения. Той е по-стар от останалите пастирски църковни служения и първоначално като че ли не е обвързан с тях. Като се има предвид, че в дълбоката древност презвитерите са били избирани между възрастните и стари хора, някои учени (например Харнак) справедливо наричат презвитерството „патриархален елемент на църковната община до III век“ [2, с. 48]. С течение на времето презвитерите постепенно се позиционират в църковната йерархия, като към края на III - началото на IV век стават делегати на духовната власт на епископа, или по-просто казано – енорийски свещеници [2, с.

48]. Във връзка с това, че първоначално презвитериятът се формира и расте с особен успех в Йерусалимската и други източни църкви, той може да бъде смятан главно за продукт на религиозната енергия на гръко-юдейския свят, докато, обратното, епископатът, исторически може да бъде признат главно като продукт на религиозната енергия на гръко-римския свят, доколкото той е бил под влиянието на християнството.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Канони святых Апостолов. (Перевод с греческого на русский язык - А. Фокина). Альманах „Альфа и Омега“, № 16, 1998.
- [2] **Лебедев, А.** 1997: Лебедев, А. Духовенство древней вселенской Церкви. Санкт-Петербург.
- [3] Отцы и учителя Церкви III века. Антология. Т. II. (сост. иером. И. Алфеев). Москва. 1996, 243-260.
- [4] **Achelis, H.** 1891: Achelis, H. Die Canones Hippolyti. Leipzig.
- [5] **Botte, B.** 1956: Botte, B. L'origine des Canons d'Hippolyte, in Melanges en l'honneur de Mgr. Michel Andrieu. Strasbourg.
- [6] **Coquin, René-Georges.** 1966: Coquin, René-Georges. Les Canons d'Hippolyte: édition critique de la version arabe, introduction et traduction française. Paris.
- [7] **Faivre, A.** 1981: „Le texte grec de La Constitution Ecclesiastique des Apotres 16-20 et ses sources.“ In: Revue des Sciences Religieuses, Vol. 55, № 1, 31-42.
- [8] **Vileia, A.** 1971: Vileia, A. La condition collegiale des pretres au Hie siecle. Paris.
- [9] **Березкин, Р.** “Каноны Ипполита” как литургико-канонический памятник.
[http://old.spbda.ru/info/berezkin_doklad.html, 05.05.2017]